

KNJIGA U SLUŽBI ČOVEKA

Čemu i kome knjiga

Prema klasifikaciji Roberta Eskarpia, cela izdavačka produkcija nekog društva može da se podeli na dve osnovne kategorije knjiga: na funkcionalne i nefunkcionalne knjige. Funkcionalne knjige obuhvataju sve udžbenike i svu literaturu potrebnu za profesionalno obrazovanje i stručno usavršavanje. Preciznije rečeno, ove knjige zadovoljavaju neku potrebu koja proizlazi ili bavljenja određenim društvenim delatnostima ili služe pripremanju za te delatnosti. U stvari, na kulturnom planu funkcionalna knjiga odgovara primarnim potrebama u sociološkom smislu. Stoga je ova vrsta knjiga i najbrojnija. Eskarpi navodi da 75% naslova i skoro isto toliko primera u okviru svetske izdavačke delatnosti pripada funkcionalnoj knjizi. Među njima su najzastupljenije školske knjige.

Nefunkcionalne knjige, pored umetničke književnosti, obuhvataju i sve one knjige koje zadovoljavaju neprofesionalnu čitalačku potrebu. Nefunkcionalna knjiga, prema tome, zadovoljava i estetičku i saznavnu potrebu kada ova nije podređena nekoj spoljašnjoj nužnosti. Ova vrsta knjiga, drugim rečima, relativno zadovoljava slobodnu čitalačku potrebu. Kao estetička, ova slobodna čitalačka potreba manifestuje se kao potreba za razmenom, za dijalogom između pisca i čitaoca, za učešćem u književnoj estetičkoj komunikaciji. Kao saznavna, ova potreba usmerena je na sve vrste knjiga koje obrađuju pojedine oblasti ljudskog znanja ili iznose neke vidove ljudskog iskustva, koje nije transformisano maštom, koje nije rezultiralo u književnoj fikciji.

Međutim, čak i ako prihvatimo navedenu klasifikaciju, granica između ove dve kategorije ni pošto nije tako odsečna. I sam Eskarpi je toga svestan, pa, polazeći od decimalne klasifikacije, naglašava da je samo četiri kategorije u okviru ove klasifikacije potpuno funkcionalno: društvene nauke, filologija, čiste nauke i prime-

njene nauke. Ostalih pet kategorija, osim književnosti, delimično su funkcionalne, a to su: opšta znanja, filozofija, umetnosti i istorija i geografija. Proizlazi da je samo kategorija umetničke književnosti čisto nefunkcionalna. Ovde kriterijum funkcionalnosti, odnosno nefunkcionalnosti ispoljava najviše slabosti. Estetička književna potreba počiva na tako jakim ljudskim motivima da umetnička književnost ima svoju veliku funkcionalnost. Mi tu funkcionalnost možemo nazvati antropološkom. Stoga bi se pravo pitanje pre moglo formulisati na sledeći način: kakva je funkcija pojedinih vrsta knjiga? Svaka vrsta ima svoju određenu funkciju, koja počiva na zadovoljavanju određenog tipa potreba. Funkcionalna knjiga, kako je shvata Eskarpi, zadovoljava samo određenu vrstu potreba. Ne može se zato unapred reći da je knjiga koja pripada saznoj sferi isključivo funkcionalna, a knjiga koja računa na estetički doživljaj isključivo nefunkcionalna. Za književnog eksperta proučavanje književnosti je u gore navedenom smislu vrlo funkcionalno, dok neka knjiga iz oblasti društvenih nauka može da zadovolji i određenu nefunkcionalnu potrebu. U stvari, na ovaj način pojam funkcionalnosti dovodi se u vezu sa postojećom podelom rada i profesionalnom strukturom koja iz nje proizlazi, a ne sa stvarnim estetičkim i sazajnim potrebama ljudi. U društvima sa izdiferenciranom društvenom svešću i samo saznanje javlja se u različitim oblicima i sa različitim funkcijama, jer se zasniva na različitom sazajnom iskustvu i različitim individualnim i društvenim potrebama. Broj tih oblika zavisi od toga koji se aspekti saznanja naglašavaju i koji se delovi stvarnosti uzimaju u obzir. Poznata je Gurvičova lestvica sistema saznanja, na kojoj pojedini oblici saznanja zauzimaju različita mesta u skladu sa karakterom društvenog sistema. To su sledeći oblici:

1. Perceptivna spoznaja vanjskog sveta
2. Spoznavanje Drugog, raznih Mi, grupa, društava
3. Spoznaja zdravog razuma ili praktičnog razuma
4. Tehnička spoznaja
5. Politička spoznaja
6. Naučna spoznaja
7. Filozofska spoznaja.¹⁾

U svakom slučaju, svi ovi oblici saznanja, osim možda zdravorazumskog saznanja, vezuju se za određene profesije, predstavljaju predmet specijalizovane profesionalne delatnosti. Sa podelom rada praktična delatnost postala je parci-

1) *Problemi sociologije spoznaje*. Napisao Georges Gurvitch. Sociologija II, Zagreb, Naprijed, 1966, str. 134.

jalizovana, a saznanje, podelivši se pre svega na praktično ili instrumentalno i filozofsko ili osmišljavajuće, izgubilo je svoj smisao celovitosti. U stvari, s podelom na intelektualne i manuelne funkcije u društvu, data je i podela na one kojima je saznajna delatnost profesionalna delatnost i na one koji su samo objekt sazajnog uticaja. Jedni stvaraju i prenose saznanja, drugi su u najboljem slučaju primaoci, a mnogi ostaju izvan svakog uticaja sazajnih tokova.

U tu podelu, očigledno, uključila se i podela određenih vrsta knjiga. Međutim, određena klasifikacija i na njoj izvedena kategorizacija knjiga može da bude vrlo korisna, jer odnos između pojedinih vrsta knjiga kazuje o razvijenosti određenih društvenih delatnosti, o njihovom značaju u društvu, o razvijenosti i karakteru određenih potreba, o obimu i karakteru intelektualnih snaga jednog društva koje su aktivirane u proizvodnji određene vrste literature, i najzad, o koncepciji kulture nekog društva.

Kakva i koja vrsta knjiga

Statistički godišnjak koji objavljuje UNESCO svake godine²⁾, daje povoda za konkretno razmatranje karakteristika izdavačke produkcije u pojedinim zemljama. Ovaj Godišnjak daje pregled 23 kategorije knjiga. To su sledeće kategorije:

1. Opšta grupa
2. Filozofija, psihologija
3. Religija, teologija
4. Sociologija, statistika
5. Političke nauke
6. Zakoni
7. Vojna znanja
8. Obrazovanje
9. Trgovina, transport
10. Etnografija, folklor
11. Lingvistika, filologija
12. Matematika
13. Prirodne nauke
14. Medicinske nauke
15. Industrija
16. Poljoprivreda
17. Ekonomija domaćinstva
18. Organizacija trgovine
19. Umetnosti
20. Igre, sport
21. Književnost
22. Geografija, putopisi
23. Istorija, biografija.

²⁾ Statistical annuaire. Yearbook statistique 1970, Paris, UNESCO, 1971. Pod knjigom se ovde podrazumeva neperiodična publikacija štampana bar na 49 strana, izdata u zemlji i namenjena publici. U pregledu je dat samo broj naslova.

Ako bismo sledili klasifikaciju o funkcionalnoj i nefunkcionalnoj knjizi, utvrdili bismo u najboljem slučaju 9 kategorija delimično funkcionalnih, odnosno nefunkcionalnih knjiga navedenih pod rednim brojevima 1, 2, 3, 10, 19, 20, 21, 22 i 23. U profesionalnom smislu, ukoliko služi obavljanju zanimanja, svaka može da bude funkcionalna, pri čemu filozofija, psihologija, geografija i istorija najviše imaju »profesionalni« karakter.

Međutim, nas ovde pre svega interesuje tzv. antropološka funkcionalnost, — funkcija knjige u razvijanju saznanjnih horizonata čoveka izvan profesionalnih okvira, funkcija knjige u razvijanju njegovog estetskog osećanja i doživljaja. Stoga smo izdvojili one kategorije knjiga koje se manje ili više uklapaju u takav koncept, koje u manjoj ili većoj meri mogu čoveku da pomognu da upozna sebe i društvo u kome živi. Ukoliko više služi čoveku a manje isključivo profesiji, takva knjiga ima svoju pravu antropološku funkcionalnost. U svakom slučaju, prisustvo ili odsustvo takvih knjiga u jednoj kulturi, govori o izvesnom shvatanju čoveka i njegovih potreba, o konceptu kulture, o određenim društvenim ciljevima.

Iz pregleda (str. 129) vidi se da se nismo opredelili za čisto nefunkcionalnu knjigu. Među njima se nalaze i takve kategorije koje pretežno odgovaraju profesionalnom konceptu, kao što su sociologija, statistika, političke nauke, lingvistika. Međutim, u okviru svake od ovih kategorija nalaze se knjige koje mogu da služe više čoveku nego profesiji, da zadovoljavaju određenu saznavnu potrebu koja nije sredstvo nego cilj.

Kao što se vidi, izabrali smo samo pet zemalja, uključujući i Jugoslaviju. Kao kriterijum za izbor poslužila su nam dva elementa: karakter društvenog sistema i broj izdatih naslova u toku poslednje godine za koju su objavljeni podaci, naime u toku 1969. godine. Tako su u izbor ušle Austrija i Italija kao kapitalističke zemlje, a Mađarska, Poljska i Jugoslavija kao socijalističke. U isto vreme, to su zemlje sa godišnjom produkcijom knjiga od 4.000—8.000 naslova, što bi se moglo smatrati srednjom izdavačkom produkcijom.

Ako razlike među navedenim zemljama u pogledu određenih kategorija knjiga pratimo po redu navođenja, otkrivamo sledeće karakteristike.

Po broju naslova u okviru *opšte grupe* i po relativnom učešću ovih naslova u ukupnom obimu izdavačke delatnosti, Italija je na prvom mestu, sledi je Austrija, dok ostale tri zemlje imaju između dva i po i tri procenta ove kategorije knjiga.

ZEMLJE

Kategorije	Austrija		Italija		Mađarska		Poljska		Jugoslavija	
	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.	%
— opšta grupa	140	3,3	307	4,1	133	2,9	194	2,5	168	2,7
— filozofija, psihologija	124	2,9	316	4,2	54	1,2	83	1,1	50	0,8
— religija, teologija	183	4,3	513	6,9	42	0,9	129	1,7	122	1,9
— sociologija, statistika	54	1,2	188	2,5	105	2,3	148	1,8	78	1,2
— političke nauke	361	8,5	389	5,2	260	5,7	706	9,3	622	9,8
— obrazovanje	104	2,4	313	4,2	193	4,0	340	4,5	1275	20,2
— lingvistika, filologija	123	2,9	291	3,9	165	3,6	264	3,5	121	1,9
— umetnosti	266	6,3	345	4,6	277	6,1	262	3,5	209	3,1
— umetnička književnost	914	21,5	2274	30,6	1029	22,8	1190	15,7	1540	24,4
— istorija, biografija	390	9,2	414	5,5	269	5,9	345	4,5	208	3,1

(Napomena: Iz pregleda koji navodi i knjige i brošure uzet je samo broj naslova knjiga. Ukupan broj naslova knjiga u navedenim zemljama je sledeći: Austrija 4203, Italija 7454, Mađarska 4513, Poljska 7535, Jugoslavija 6297. Procenat navedenih kategorija knjiga uzet je u odnosu na ukupan broj naslova.)

Dalja analiza pokazuje da se Austrija i Italija po procentualnom učešću naslova iz oblasti *filozofije, psihologije* nalaze takođe ispred sve tri navedene socijalističke zemlje. Jugoslavija je tu na poslednjem mestu.

Sledeća karakteristika odnosi se na broj naslova iz oblasti *religije, teologije*. Mada ova grupa obuhvata i rasprave o religiji, ona uključuje i veliki broj knjiga sa religioznom sadržinom, uključujući i udžbenike za visoke verske škole, pa je zastupljenost ovih naslova vrlo indikativna za određeno stanje u kulturi. Teorijski je, npr. očekivano i razumljivo da Italija vodi sa 6,9% naslova iz ove oblasti. Međutim, Jugoslavija sa 1,9% naslova iz religije i teologije izbija na treće mesto, a među socijalističkim zemljama je na

prvom mestu. Ostaje, naravno, pitanje, šta u toj produkciji pripada jednoj a šta drugoj podgrupi, ali je više nego sigurno da veći deo pripada teološkoj literaturi.

Prelazeći na *sociologiju, statistiku*, vidimo da sa Austrijom delimo poslednje mesto. Za sobom nas ostavljaju i Mađarska i Poljska, dok Italija nesumnjivo ima primat.

Tek u kategoriji literature iz oblasti *političkih nauka* Jugoslavija dobija vodeće mesto. Odmah za njom je Poljska sa 9,3% naslova, dok je Austrija na trećem mestu. Mađarska i Italija su skoro izjednačene u tom pogledu.

Međutim, apsolutna dominacija pokazuje se samo u grupi naslova iz oblasti *obrazovanja*. Sa 20,2% naslova ove vrste Jugoslavija ima pet puta veću proizvodnju ove literature nego Italija, Mađarska ili Poljska. Sama po sebi na prvi pogled pozitivna, ova činjenica, međutim, ukazuje i na neke naše specifičnosti. Bogatstvo ove literature, uključujući veliki broj udžbenika, potiče i iz višenacionalnog sastava naše društvene zajednice, što istovremeno podrazumeva i višejezičnost. Osim toga, ceo naš školski sistem je prilično dinamičan i prolazi kroz mnoge reforme, što takođe izaziva veliku produkciju literature ove vrste.

Kad je reč o *lingvistici, filologiji*, opet se pokazuje siromaštvo naše izdavačke produkcije: sa 1,9% naslova daleko zaostajemo za svim zemljama. Austrija, koja je na četvrtom mestu, ima produkciju literature iz ove oblasti za ceo procenat veću nego što je jugoslovenska, a to kod ovih manjih kategorija nije beznačajno.

Literatura iz oblasti *umetnosti* zastupljena je sa 3,1% naslova, po čemu smo takođe na poslednjem mestu. Austrija i Mađarska su daleko izmakle, dok je samo Poljska bliže Jugoslaviji.

U oblasti *umetničke književnosti* opet uspostavljamo izvestan primat. Ovde smo sa 24,1% naslova na drugom mestu, iza Italije, koja je u ovoj oblasti zastupljena sa 30,6% naslova. Austrija i Mađarska su prilično izjednačene, dok Poljska sa 15,7% naslova daleko zaostaje za svim navedenim zemljama.

Najzad, u poslednjoj kategoriji, *istorija, biografija*, daleko zaostajemo za svim zemljama koje smo naveli. Sve zemlje imaju produkciju naslova iz ove oblasti koja prelazi petpostotno učešće ili mu se bar približava.

Vidimo, dakle, da u šest od deset kategorija koje smo analizirali: u opštoj grupi, u filozofiji, psiho-

logiji, u sociologiji, statistici, u lingvistici, filologiji, u umetnosti, najzad u istoriji, biografiji nesumnjivo zaostajemo za zemljama koje smo uzeli u obzir. Na prvom mestu smo u obrazovnoj i političkoj literaturi, a na drugom po naslovima iz umetničke književnosti.

Ako na nešto drukčiji način posmatramo ove odnose u okviru naše produkcije za navedenu godinu, vidimo da smo izdali isto toliko naslova iz oblasti religije, teologije koliko iz oblasti lingvistike, filologije, da smo izdali osam puta više naslova iz oblasti političkih nauka nego iz oblasti sociologije, statistike i tri puta više nego iz oblasti umetnosti.

Da li takav odnos između navedenih kategorija zaista izražava naše potrebe ili je poremećena izvesna ravnoteža? Pogledajmo, na primer, Mađarsku, koja ima daleko uravnoteženiji odnos između pojedinih kategorija. Naslovi iz oblasti političkih nauka nemaju takvu dominaciju kao kod nas, filozofija i psihologija nisu zapostavljene, umetnost ima istaknuto mesto, a dovoljno naslova odnosi se na lingvistiku i filologiju.

Ova razlika u ravnoteži pokazuje se i kada analiziramo zbir procenata za sve navedene kategorije: kod Jugoslavije 69,1%, kod Mađarske 55,4%. To, drugim rečima, znači da u Jugoslaviji na sve ostale kategorije naslova dolazi samo 30,9%, a u Mađarskoj 44,6%. To svakako nije bez svog velikog značaja kada znamo da ostaju tako potrebne kategorije kao što su prirodne nauke, medicinske nauke i još neke.

Šta to treba da znači sa gledišta određenog koncepta kulture? Služeći se terminologijom sociologije saznanja i kategorijama Žorža Gurviča, može li se reći da kod nas, ako zanemarimo umetničku književnost, dominira političko saznanje, i da je u izvesnoj ekspanziji teološko, a u uzroku filozofsko. Uslovno, ta pretpostavka je verifikovana obimom izdatih naslova u svakoj od navedenih oblasti saznanja. Već to daje dovoljno osnova za neke sociološki relevantne hipoteze. Saznanje je, očigledno, uslovljeno različitim društvenim okvirima. Povezano sa određenim delatnostima, koje se obavljaju u okvirima užih društvenih i profesionalnih grupa, saznanje trpi uticaj tih grupa. Taj uticaj se u velikoj meri sastoji u razvijanju onih oblika saznanja koji su sastavni deo društvene delatnosti kojom se bavi određena društvena grupa. Ukoliko ta društvena grupa ima dominantniji položaj u društvu, utoliko je i njen uticaj veći. Kako inače objasniti dominaciju naslova iz oblasti političkih nauka?

Međutim, treba praviti razliku između stvarnih saznanjnih potreba ljudi u okviru date kulture i vrsta, odnosno oblika saznanja koji se institucionalno prenose i nameću. Da bismo mogli da ocenimo u kojoj meri političko i teološko saznanje odgovaraju istinskim potrebama ljudi, kakva je njihova prava funkcija, morali bismo da znamo tiraže knjiga iz svih oblasti, kao i broj prodatih i pročitanih primeraka na osnovu ličnog izbora i u skladu sa stvarnim potrebama. Tako sređeni i sistematizovani podaci, na žalost, ne postoje.

Međutim, moguće je analizirati strukturu knjižnih fondova narodnih biblioteka, i to samo za Srbiju, jer za nju postoje sređeni i objavljeni podaci.

Šta se nalazi u bibliotekama

U svim fondovima narodnih biblioteka Srbije nalazilo se krajem 1970. godine 4,622.258 knjiga.³⁾ Mi ćemo za predmet analize uzeti samo pet kategorija literature, koje uglavnom odgovaraju prethodno analiziranim kategorijama, a to su: filozofija, religija, društvene nauke, umetnosti i umetnička književnost. Te kategorije zastupljene su na sledeći način: filozofija sa 1,3%, religija sa 0,2%, društvene nauke sa 6,7%, umetnosti sa 1,5% i umetnička književnost sa 53,9%.

Kao što se vidi, apsolutno dominira umetnička književnost. Više od polovine primeraka u svim knjižnim fondovima pripada ovoj kategoriji. Društvene nauke su na drugom mestu. Šteta je, međutim, što nije data podela na uže kategorije, pa da se vidi kakav je odnos između političkih nauka i sociologije i statistike. Filozofska literatura je na četvrtom mestu, iza literature iz oblasti umetnosti.

Mada se ovde radi o primercima a ne o naslovima, poređenjem istih kategorija dolazimo do sledećih konstatacija: filozofska literatura je u bibliotekama nešto zastupljenija nego u obimu izdavačke produkcije, dok je literatura iz oblasti umetnosti manje zastupljena nego u obimu izdavačke produkcije. Najkarakterističnije za ove fondove je ipak to da su oni pre svega »književni« fondovi. Literatura iz oblasti religije, sa 0,2% primeraka, je skoro zanemarljiva.

Svih ovih pet kategorija učestvuju u ukupnom broju primeraka sa 63,6%, što je nešto manje nego procenat odgovarajućih naslova u ukupnom broju naslova za Jugoslaviju u toku 1969. godine.

³⁾ Dokumentacija o bibliotekama u SR Srbiji, I, Beograd, Narodna biblioteka SR Srbije, 1971. god.

Ovakva struktura knjižnih fondova je, s jedne strane, uslovljena karakteristikama izdavačke produkcije, a s druge strane, nabavnom politikom i ekonomskim mogućnostima biblioteka da svoje knjižne fondove popune odgovarajućom literaturom. Stoga biblioteke uvek izražavaju izvestan selektivni princip.

Prelazeći sa institucije na ljude, dolazimo do čitalaca i broja pročitanih knjiga, što je najrelevantnije za ocenu nekih kulturnih potreba. Međutim, treba uvažiti mišljenje jednog istraživača koji kaže da u bibliotekama uvek postoji ograničenje izbora zbog budžeta, ukusa onih koji biraju knjige i određene politike kupovine.

Kakva je situacija u tom pogledu kod nas? Od 10,067.108 primeraka knjiga pročitanih iz svih narodnih biblioteka tokom 1970. godine, 50% pripada lepoj književnosti. Ostale kategorije su zastupljene na sledeći način: društvene nauke sa 1,6%, literatura iz oblasti umetnosti sa 1,0%, filozofska literatura sa 0,8% i literatura iz oblasti religije sa 0,1%.

Očigledno da je samo čitanost književnosti u skladu sa veličinom odgovarajućeg dela fonda. U stvari, jedno drugo, u izvesnoj meri, verovatno i uslovljava. Čitanje literature iz oblasti društvenih nauka, međutim, daleko zaostaje za veličinom ovog dela knjižnog fonda. Promet filozofske literature u čitanju približava se procentualnoj zastupljenosti ovog dela knjižnog fonda u ukupnom fondu. Najzad, na poslednjem mestu po čitanosti je literatura posvećena problemima religije.

Podaci su dosta šturi, nedostaju mnoge posredne činjenice, da bi moglo nešto više da se zaključuje o stvarnim potrebama za određenom vrstom literature, o određenim interesovanjima i o mogućnostima da se te potrebe i ta interesovanja zadovolje. Međutim, i ova opšta analiza daje podvoda za iznošenje još nekih pretpostavki.

Pre svega, nijedna kulturna potreba, pa ni potreba za određenom vrstom literature, ne manifestuje se i ne zadovoljava u apstraktnoj socijalnoj i kulturnoj situaciji. Uvek postoji niz posrednih činilaca koji određuju način, karakter i intenzitet zadovoljavanja određene kulturne potrebe. Sloboda i mogućnost izbora spadaju u jedan od bitnih uslova za zadovoljavanje čitalačke potrebe. Svaki čovek svoju čitalačku potrebu zadovoljava u konkretnim uslovima koji deluju usmeravajuće ili ograničavajuće. Književna produkcija i struktura knjižnih fondova su sigurno jedan od tih činilaca koji imaju posredujuću ulogu. Ako izdavačka produkcija zavisi od intelektualnih kapaciteta određenog društva izraženog u broju i vrednosti određenih autora i prevodi-

laca, kao i od proizvodnih i ekonomskih kapaciteta izdavačke delatnosti izraženih u broju i opremljenosti izdavačkih kuća, struktura knjižnih fondova počiva i na određenom selektivnom principu, koji je uslovljen nekim društvenim i ekonomskim vrednostima. Ovaj selektivni princip, izgrađen na određenim društvenim vrednostima, deluje, istina, i na nivou izdavačke produkcije. Između intelektualnih kapaciteta nekog društva i određenih izbora koji se vrše u izdavačkoj delatnosti ne postoji uvek veliki sklad. Svi intelektualni proizvodi ne postaju uvek i društveni proizvodi, ne ulaze u proces komunikacije kulturnih vrednosti. Tu se već ispoljavaju i određena ograničenja u pogledu zadovoljavanja određenih kulturnih potreba. U drugoj instanci, kod izbora za biblioteke taj princip se samo dalje konkretizuje i deluje još više ograničavajuće. U prvom slučaju, kulturna potreba se zadovoljava preko više kanala kojima kruže kulturna dobra, u okviru relativno ograničenog izbora na nivou opšte produkcije, dok se u drugom slučaju ograničava samo na jedan kanal. Stoga se može reći da ukoliko je jedan od kanala preko kojih se zadovoljava čitalačka potreba bogatiji i sa širim spektrom literarnih vrsta, utoliko će i slaboda i mogućnost izbora biti veći.

